

JÓZEF LINDMAJER

AP SŁUPSK

Z WYBRANYCH ZAGADNIEŃ SŁUŻBY ZDROWIA W DARŁOWIE W XIX WIEKU

Historiografia polska poświęcona różnym aspektom warunków życia, codzienności egzystencji mieszkańców dawnej prowincji pomorskiej jest niezadowalająca, bowiem odzwierciedla zaniedbany stan badań w tym zakresie. Dotyczy to także – z natury rzeczy ciekawych a pouczających – zagadnień związanych z postępowymi przemianami w całym kształtującym się systemie ochrony oraz opieki zdrowotnej na terenie państwa pruskiego i jego poszczególnych regionów administracyjnych (prowincji, rejencji) w przełomowym XIX wieku. Brak szerszej podstawy materiałowej – wskutek unikania badań fragmentarycznych i publikowania ich wyników – uniemożliwia dotąd skutecznie upowszechnianie zwartych, lecz bogatych treściowo, syntetycznych ujęć na temat służby zdrowia (szeroko pojętej, w tym profilaktyki), zdrowotności mieszkańców, nadto – organizacji publicznej pomocy ubogim w społecznościach lokalnych pruskiej prowincji pomorskiej przed 1945 rokiem¹. Widać wyraźnie w polskich monografiach miast tego regionu, powstałych w różnym czasie – nie wyłączając najnowszych – jak opis tych zagadnień został (objętościowo i rzeczowo) zmarginalizowany; tę swoistą „regulę” potwierdzić można również na przykładzie jednej z najnowszych publikacji tego gatunku historiografii – *Dzieje Darłowa* (2005)².

Na konstrukcję i treść prezentowanego materiału składają się trzy szkice analityczne, poświęcone: 1) XIX-wiecznym przemianom w szpitalnictwie miejskim Darłowa; 2) personelowi medycznemu pracującemu w tym mieście; 3) założeniu, specyfice i funkcjonowaniu, umiejscowionego w Darłowie zakładu zamkniętego dla osób psychicznie i fizycznie ułomnych.

¹ Optymistycznym wyjątkiem jest np. – napisana ze znanstwem warsztatowym i wytrawną pasją poznawczą (także pod względem formalnym) – książka A. Chlebowskiej, *Między miłosierdziem a obowiązkiem. Publiczna opieka nad ubogimi na Pomorzu Zachodnim w latach 1815-1872 na przykładzie rejencji szczecińskiej i koszalińskiej*, Szczecin 2002, ss. 315. Do przyczynków z tego zakresu badań można zaliczyć np.: J. Lindmajer, *Epidemie cholery na terenie rejencji koszalińskiej w XIX wieku (1831-1892)*, Rocznik Koszaliński 1996, s. 39-52; tenże, *O szpitalnictwie Sławna w XIX i początkach XX wieku*, Dorzecze nr 7, Sławno 1997, s. 27-51.

² M. Walkiewicz, A. Żukowski, *Dzieje Darłowa*, Darłowo 2005, ss. 335.

1. Szpitalnictwo miejskie

Darłowo na początku XIX wieku dysponowało dwiema placówkami opiekuńczo-lecznymi: starszą św. Ducha oraz św. Jerzego (*St. Georgen Hospital Rügenwalde*), utrzymywanymi dotąd, jak i później z wpływów osiągniętych przez istniejące fundacje oraz z dotacji miejskich³. Możliwości finansowe zmalały już w latach 1805-1806, zwłaszcza po klęsce Prus w wojnie z napoleońską Francją 1806-1807, a następnie wskutek narzuconego Prusom statusu okupacyjnego (1807-1808) i narastających strat gospodarczych wynikających nie tylko z przepisów napoleońskiej blokady kontynentalnej⁴. Darłowo w latach 1807-1808 obciążone zostało także wszystkimi kosztami założenia i utrzymania lazaretu dla żołnierzy francuskich, mieszczącego się w zachodnim skrzydle zamku⁵.

Pomimo tych bezpośrednich, bardzo niekorzystnych uwarunkowań, początek procesu kształtowania się zorganizowanego w sposób instytucjonalny nowego szpitalnictwa w Darłowie można, z całą pewnością, umiejscowić już na przełomie pierwszej i drugiej dekady XIX wieku (1810 r.), z wyraźnym tego procesu przyśpieszeniem wraz z ostatecznym zakończeniem, wyczerpującej i dla Prus, doby wojen napoleońskich. Zatem jeszcze przed rokiem 1815 – i widzimy to na przykładzie Darłowa – ujawniły się tendencje potwierdzające narastanie w prowincji pomorskiej, jak i w całych Prusach, zainteresowania, zwłaszcza wśród aktywnych i wiodących zbiorowości miejskich (nowy ustrój samorządowy od 1808-1809 r.)⁶, stanem przydatności już istniejących obiektów szpitalnych bądź ich tworzeniem. To mógł być bezpośredni przejaw odpowiedzi na potrzeby chwili – tj. narastające wymogi opieki nad powracającymi z frontów żołnierzami-współmieszkańcami po wojnie francusko-pruskiej 1806-1807, ochotnikami z lat 1813-1814, zwłaszcza tymi, którzy nie mieli oparcia w rodzinie. W ich bezdomnym losie, niekiedy kalekim i bez środków do życia, należało ulżyć, jak też nie można było pozostać obojętnym na sytuację dotkniętych chorobą najbiedniejszych sędziwych i zniechęconych mieszkańców, a także napływowych, samotnych, młodych ludzi zajmujących się w Darłowie jako czeladź, służba domowa itp.

³ Tak było jeszcze, w odniesieniu do dawnego szpitala św. Jerzego, np. w 1919 r. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Wydział Powiatowy Sławno (dalej: AP Szcz., WPS), nr 31: Nachweisung der im Kreise Schlawe vorhandenen Wohlfahrtseinrichtungen (dalej: Nachweisung...), Schlawe, 6/11.1919, s. 6-7.

⁴ Straty finansowe Darłowa tylko w latach 1806-1808 obliczone zostały aż na 35,8 tys. talarów. K. Rosenow, *Geschichte des Rügenwalder Ackerbürger Vereins*, Rügenwalde (1933?), s. 17.

⁵ K. Rosenow, *Der Kreis Schlawe in der Franzosenzeit 1806-1812*, Heimatkalender für den Kreis Schlawe 1931, s. 42; *Rügenwalde an der Ostsee*, Hannover 1929, s. 13. W okresie funkcjonowania lazaretu darłowski aptekarz musiał dostarczać niezbędne medykamenty, których wartość – jako niespłacona jeszcze w 1822 r. wierzytelność – została oszacowana na prawie 2760 talarów. AP Szcz., Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej (dalej: NPPP), nr 3885: Nachweisung..., Stettin, 11 Febr. 1822.

⁶ Na podstawie pruskiej cenzusowej ordynacji dla miast z 19 XI 1808 r. odbywały się wybory do rad miejskich na początku 1809 r.; w Darłowie 24-osobowa rada została wyłoniona 19 lutego. K. Rosenow, *Der Kreis Schlawe...*, s. 42.

Pojawiły się ogólnie obowiązujące rozporządzenia pruskich władz państwowych (pierwsze w grudniu 1816 r.), kierowane do władz miejskich, dotyczące wyboru odrębnych obiektów i zakładania w nich szpitali komunalnych. Nie trzeba było specjalnych supozycji czy umotywoowań – bowiem w Prusach tradycja opieki nad biednymi a chorymi oraz ludźmi w podeszłym wieku, egzystującymi bez wsparcia rodziny, była już ugruntowana od wielu pokoleń. Przez zakładanie i utrzymywanie „szpitali” społeczność miejska, skupiona wokół swojej parafii, wypełniała jedno z najważniejszych posłanctw i nakazów religijnych: dzieło miłosierdzia wobec chorych i cierpiących, zwłaszcza w osamotnieniu. Temu celowi służyły właśnie powstające już w wiekach poprzednich instytucje charytatywne, prywatne fundacje, legaty na rzecz szpitali przykościelnych oraz przytułków dla ubogich i bezdomnych, wspomaganych też z kas municypalnych.

Po wojnach napoleońskich stopień zaangażowania władz miejskich w urządzenie i działalność szpitali utrzymywanych z budżetów własnych zależał głównie od kondycji finansowej miasta, która – na niejednym przykładzie miast pomorskich to widać – uniemożliwiała, nawet przez dziesiątki lat, wydzielanie niezbędnych kwot na szpital ponad to, co już od dawna przeznaczano na utrzymywanie istniejącego przytułku dla ubogich i ich leczenie. Taki obiekt (*Armenhaus*) istniał nadal także w Darłowie (przy dawnej ulicy Murarskiej), jak i jeszcze (1817 r.) w 18 innych miastach rejencji koszalińskiej (na ogółem 23)⁷.

Na razie nie można ustalić dokładnie, jakiego rodzaju była to wówczas nieruchomości lokalowa, chociaż pewne zapisy wskazywałyby – raczej dość jednoznacznie – że mamy do czynienia z niewielkim i prymitywnym obiektem, naszym zdaniem chodzi o zdewastowany przytułek szpitalno-opiekuńczy św. Ducha dla samotnych, ubogich i zniedołężniałych ludzi (starców, kalek).

Nowy magistrat Darłowa (wybrany przez radę miejską) uczynił z potrzeby odnowienia tego zaniedbanego szpitala sprawę niemal priorytetową. Już w 1810 r. poczynił starania u państwowych władz prowincji pomorskiej, wówczas z siedzibą w Stargardzie, w celu uzyskania dotacji na remont „szpitalnej budy” (*Hospital-Bude*)⁸. Nie ustalono jeszcze, jakie były efekty tych zabiegów. Należy jednak sądzić, że z czasem warunki ogólne w darłowskim przytułku szpitalnym poprawiły się. Adnotacje źródłowe (statystyki urzędowe władz rejencji koszalińskiej z lat późniejszych) dostarczają nam danych tylko o „zakładzie leczniczym” w Darłowie (*Krankenanstalt*). Prawdopodobnie dotyczą one szpitala św. Jerzego, którego początki sięgają średniowiecza. Fundacja tego szpitala została odnowiona w 1722 roku⁹. Najstarsze z zapisów, znane nam, odnoszą się do lat 1829-1833. Wymieniany jest w nich szpital jako zakład publiczny (*öffentliche Kranken-Anstalt*) dla miejscowych chorych spośród pracującej czeladzi (*für Krankes dortiges Gesinde*). Był on zapew-

⁷ Von Massenbach, *Das öffentliche Gesundheitswesen im Regierungsbezirk Cöslin im Jahre 1881*, Colberg 1883, s. 70. Do miast nieposiadających nawet takich prymitywnych zakładów leczniczych należały najmniejsze w regionie: Polanów, Sianów, Barwice i Łeba (tamże).

⁸ Archiwum Państwowe w Koszalinie (dalej: AP Kosz.), Zespół: Regierung Köslin (rejencja koszalińska – dalej: Reg. K.), Acc. (akcesja) 69/40, nr 5199 (I), s. 10.

⁹ AP Szcz., WPS, nr 31: Nachweisung..., s. 6-7.

ne wciąż bardzo mały i raczej nie wymagał rozbudowy, gdyż we wskazanym okresie przyjmowano pod jego dach średnio po kilku pacjentów rocznie¹⁰.

Do 1843 r. tylko osiem miast rejencji koszalińskiej finansowało funkcjonowanie nowych zakładów leczniczych, określanych już jako szpitale, wśród nich Darłowo i Bytów – jedyne nie będące siedzibą władz powiatowych¹¹. Zatem, jak z tego wynika, w Sławnie jeszcze takiej placówki w tym czasie nie było¹².

W 1856 r. oddany został do użytku w Darłowie szpital miejski. Jego budowa kosztowała 5 tys. talarów. Był to budynek całkowicie murowany, piętrowy, o wymiarach: długość 16,25 m, szerokość 12,5 m. Od koryta Wieprzy dzielił szpital mały dziedziniec, odgradzony murem 2-metrowej wysokości. Dla celów medycznych urządzono dziewięć izb, wysokich, o dobrej wentylacji, w tym siedem na piętrze (cztery z jednym oknem, trzy z dwoma oknami). Inny pokój (dziesiąty) służył za magazyn bielizny i ubrań. Na dziedzińcu stał odrębny, mniejszy obiekt z muru pruskiego, w którym mieściły się przechowalnia zwłok, drwalnia i latryny. Szpital nie dysponował własnym ujęciem wody. Dobrej jakości wodę czerpano i przynoszono ze studni ulicznej „oddalonej o sto kroków”¹³.

Darłowski szpital miejski, niekiedy określany jako miejski lazaret, do czasu wybudowania nowego obiektu miał na stałe 46 łóżek, które (na co wiele wskazuje) w znacznym procencie nie były wykorzystywane. Ludzie raczej w ostateczności decydowali się na leczenie szpitalne, za które trzeba było płacić. System powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego w Prusach (Rzeszy) był jeszcze odległą przyszłością. W 1858 r. ze szpitala skorzystało 69 pacjentów (w miejskim lazarecie w Sławnie 38), w 1861 r. 125 (w Sławnie 49), w 1864 r. tylko 70, w 1867 roku 129 (w Sławnie 68)¹⁴. W 1882 r. szpital, kierowany przez dr. Haackego, przyjął zaledwie 48 pacjentów, podczas gdy w znacznie mniejszym szpitalu miejskim w Sławnie (oddanym do użytku w 1867 r.) leczyło się wówczas 52 pacjentów. W obu tych placówkach odpłatność za dzień pobytu była niemal identyczna; w Darłowie 0,50-0,60 marki, w Sławnie jednolita opłata 0,50 marki¹⁵.

W darłowskim szpitalu wprowadzano niekiedy nowości z zakresu techniki medycznej. Na przykład w połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku zainstalowane zostało urządzenie wytwarzające impulsy elektryzujące (*Electrisir-Maschine*), przeznaczone do leczenia apopleksji, paraliżu (różnych porażień), chorób nerwowych i reumatyzmu¹⁶.

¹⁰ AP Kosz., Reg. K., Abteilung I (dalej: Abt. I), nr 2602 (stara sygnatura), passim, bez foliacji – numeracji.

¹¹ Pozostałe miasta to: Słupsk, Koszalin, Kołobrzeg, Białogard, Lębork, Miastko. Źródło: jak w przypisie 8.

¹² J. Lindmajer, *Od upadku starych Prus do kłęski II Rzeszy Niemieckiej 1806-1918*, [w:] *Dzieje Sławna*, red. J. Lindmajer, Słupsk 1994, s. 248.

¹³ Von Massenbach, *Das öffentliche Gesundheitswesen...*, s. 87.

¹⁴ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2603: Nachweisung... Coeslin, den 9. Mai 1859; tamże, nr 2604: Tabelle der Sanitäts-Anstalten... am Ende des Jahres 1864, i – Kranken-Heil-Anstalten... (1867).

¹⁵ Von Massenbach, *Das öffentliche Gesundheitswesen... im Jahre 1882*, Colberg 1884, s. 62.

¹⁶ Schlauer Kreisblatt (dalej: Sch. K.) 1876, s. 315.

W 1885 r. baza kubaturowa i wyposażenie lecznicze szpitala komunalnego w Darłowie zostały znacznie poszerzone i wzbogacone. Wówczas to oddano do użytku nowy budynek szpitalny, solidny i większy (z cegły palonej), przy ówczesnej ulicy Dworcowej. Jeśli stary szpital komunalny (z 1856 r.) był nadal wykorzystywany¹⁷, to raczej jako przytułek dla najuboższych starych, samotnych mieszkańców, schorowanych i kalek, na utrzymanie których i za opiekę pielęgnacyjną płaciło miasto. Tak przyjęte wnioskowanie wynika z dość obiektywnej przesłanki. Nowy szpital stał się niezbędny, bowiem warunki, jakie oferował pierwszy, zaczęły niewątpliwie coraz wyraźniej odbiegać od wymaganych standardów lokalowych, ogólnosanitarnych, do jakich należało doprowadzić, by sprostać zmieniającym się metodom opieki oraz pielęgnacji medycznej. Ponadto nowy szpital został usytuowany w znacznie dogodniejszym rejonie miasta, niedaleko dworca kolejowego, a w sporej odległości od szpitala starego, który (wszystko na to wskazuje) nie został zmodernizowany. Chyba nie było takiej potrzeby – uwzględniając chociażby jego główne przeznaczenie – bowiem i w nowym szpitalu liczba pacjentów poddawanych rokrocznie pełnej hospitalizacji (odpłatnie) kształtowała się w końcu XIX wieku raczej na zaskakująco niskim poziomie. Oto przykładowe dane: 1886 r. – 34, 1887 r. – 52, 1888 r. – 65¹⁸, w trzyleciu 1892-1893-1894 odpowiednio 51, 54 i 59¹⁹. Te dane można przyrównać do liczby chorych w miejskim szpitalu w Miastku (ludnościowo mniejszym ośrodku). Dwukrotnie więcej przyjmował już szpital w Sławnie. Liczba chorych w nowym szpitalu darłowskim była w latach 1892-1894 mniejsza niż w prywatnych klinikach chorób ocznych (licząc z osobna) w Koszalinie i Słupsku²⁰.

Upowszechnienie dostępu do coraz bardziej nowoczesnego lecznictwa zamkniętego miało związek z kupieniem przez władze powiatowe szpitala miejskiego w Sławnie, który od 1 kwietnia 1896 r. otrzymał status szpitala powiatowego, odtąd szybciej rozbudowywanego²¹. Wzrastały kwoty budżetowe na obiekt służby zdrowia o takim statusie. W nowym systemie strukturalno-organizacyjnym władze powiatu sławieńskiego udzielały – w istocie niewielkiej – pomocy finansowej (dotacji) istniejącym szpitalom miejskim w Darłowie, Polanowie i Sianowie²².

W szpitalu darłowskim od ok. 1904-1905 r. mieściła się unowocześniona stacja sanitarno-dezynfekcyjna (*Desinfektionseinrichtung*), zapewne z odpowiednią aparaturą stacjonarną i przenośną (jak w szpitalu powiatowym w Sławnie). Miasto od

¹⁷ K. Rosenow, *Das Stadtbild von Rügenwalde. Die räumliche Entwicklung unserer Stadt. Eine Ergänzung zur Stadtgeschichte*, Rügenwalde 1929, s. 37; C.-H. Rosenow, *Chronik der Hansestadt Rügenwalde in Pommern*, Rottenburg 1980, s. 102.

¹⁸ Fünfter Generalbericht über das Sanitäts- und Medizinal-Wesen im Regierungsbezirk Köslin, umfassend die Jahre 1886, 1887, 1888, Kolberg 1890, s. 170.

¹⁹ Siebenter Generalbericht (jw.)... die Jahre 1892, 1893, 1894, Kolberg 1896, s. 163.

²⁰ Por. tamże.

²¹ Sch. K. 1896, nr 34 (Verwaltungsbericht...). Bliżej o tym: J. Lindmajer, *O szpitalnictwie Sławna...*, s. 37-40.

²² Sch. K. (Extra-Blatt) 1898, nr 32. Przykładowo, w budżecie powiatu 1898/99 na ten cel zatwierdzono kwotę zaledwie 3 tys. marek.

1912 r. dysponowało odrębną stacją poradnictwa w zakresie chorób płucnych (*Auskunftstelle für Lungenkranke*) i lecznictwa przeciwgruźliczego²³.

Z chwilą utworzenia szpitala powiatowego w Sławnie (1896 r.) los starej darłowskiej placówki lecznictwa z 1856 r., zredukowanej po 1885 r. do funkcji schroniska pielęgnacyjnego, został przesądzony. W sierpniu 1899 r., decyzją rady miejskiej, parcela wraz z niszczącym obiektem szpitalnym (przy dawnej ul. Kowalskiej; Schmiedestrasse) została wystawiona na sprzedaż (z datą 26 IX)²⁴. Budynek szpitala św. Jerzego po adaptacji mieścił 38 izb przeznaczonych na mieszkania rotacyjne (częściowo odpłatne) dla samotnych mieszkańców w podeszłym wieku²⁵.

W okresie I wojny światowej funkcjonował w Darłowie wojskowy lazaret filialny pod opieką tutejszego oddziału Związku Ojczyźnianego Kobiet. Pracowały w nim jako wolontariuszki w roli sanitariuszek kobiety z darłowskich rodzin mieszczańskich. Do lazaretu trafiali nie tylko ranni żołnierze niemieccy, lecz także wielu oficerów i zwykłych żołnierzy frontowych z armii rosyjskiej²⁶.

2. Personel medyczny

Możemy jedynie wykorzystać dane statystyczne odnoszące się do liczby oraz formalnie obowiązującej, w danym czasie, tytułatury ludzi zaliczanych do personelu medycznego – podstawowego i pomocniczego.

Do najstarszych poświadczeń źródłowych o lekarzu w Darłowie – uwzględniając 1808 r. przyjęty jako cezura wyjściowa – można zaliczyć adnotację z 1812 r., z której wynika, że pracował w tym mieście dr Büttner, a więc – jak się wydaje – po studiach o pełnych kwalifikacjach zawodowych²⁷. Nie znamy jego stanowiska funkcyjnego ani zakresu obowiązków. Być może był już etatowym lekarzem miejskim. Zapewne nie obyło się bez konsultacji z nim przy okazji starań o fundusze na wspomniany remont szpitala. Tenże lekarz – warto wiedzieć – był inicjatorem, twórcą i właścicielem pierwszego w Prusach nadmorskiego kąpieliska leczniczego w Darłówku, istniejącego oficjalnie od 1814 roku²⁸.

W latach 1829-1830, 1832-1833 praktykował w Darłowie lekarz – dziś powiedzielibyśmy – ogólny oraz chirurg po zaliczeniu prawem przypisanego egzaminu kwalifikacyjnego (tak samo w Sławnie)²⁹. W 1849 r. było w Darłowie dwóch leka-

²³ AP Szcz., WPS, nr 31: Nachweisung..., s. 6-7 (kierownik dr O. Vollradt). W Sławnie od 1910 r. (tamże, s. 20).

²⁴ Sch. K. 1899. Rügenwalde, den 8. August 1899.

²⁵ AP Szcz., WPS, nr 31: Nachweisung..., s. 6-7. Pieniądze na utrzymanie tego „domu starców” pochodziły też z odsetek od kapitału w gestii wciąż istniejącej fundacji pod nadzorem magistratu (1919 r.).

²⁶ C.-H. Rosenow, *Chronik...*, s. 26. Dla zmarłych Rosjan wyznaczony został odrębny cmentarz w dawnych fosach zamkowych (*Schlossgraben*).

²⁷ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 3015: Rügenwalde, am 7. Sept. 1812.

²⁸ Z. Szopowski, *Małe porty Pomorza Zachodniego w okresie do drugiej wojny światowej*, Warszawa-Poznań 1962, s. 221.

²⁹ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2602: Schlawe, den 18. Jan. 1831; 12. Jan. 1833; 12. Jan. 1834.

rzy cywilnych i jeden wojskowy; w 1855 r. trzech lekarzy cywilnych³⁰. W 1856 r., oprócz nadal trzech lekarzy (w Sławnie 5, w tym wojskowy), pojawiły się w Darłowie, po raz pierwszy w źródłowych zapisach, osoby fachowego medycznego personelu pomocniczego – felczerzy bądź asystenci lekarzy (*Heilgehilfe*), było ich wówczas 2 (także w Sławnie). W 1861 r. odnotowano w Darłowie 4 lekarzy i 1 felczera-asystenta³¹. Pracował także (i tu ujawniają się rozbieżności) chirurg I. klasy, zatrudniony w zakładzie dla psychicznie chorych (o czym w trzecim szkicu w tym tekście)³². Z innego przekazu wiadomo (połowa 1860 r.), że w Darłowie mieszkał i pracował dr Franz, tytularny radca sanitarny, który był dyrektorem zakładu dla psychicznie chorych³³. Czy mamy do czynienia z przeinaczeniami, czy jedno drugiego nie wyklucza; tj. radcę sanitarnego wliczano do miejskiej służby zdrowia, a jednocześnie był nominalnym dyrektorem wspomnianego zakładu zamkniętego, natomiast ów chirurg (medyk z nieukończonymi studiami) pracował etatowo i tylko w tej odrębnej placówce opieki zdrowotnej? W 1864 r. zamieszkał w Darłowie i rozpoczął pracę lekarz z otwartą praktyką, dr Pitsch³⁴, w 1867 r. mieszkańcom Darłowa służyło trzech lekarzy (wliczając chirurga o pełnych uprawnieniach – 1. Klasse) i dwóch felczerów (asystentów)³⁵. Jeden z nich miał zapewne zatrudnienie w szpitalu miejskim, wykonując (niekiedy w zależności od zapisów kontraktu) powinności pielęgniarza, np. w 1876 roku³⁶.

Stałym zjawiskiem była duża fluktuacja wśród lekarzy darłowskich. Można założyć, iż podejmujący się praktyki w Darłowie doktorzy medycyny, to z reguły młodzi ludzie tuż po studiach lub z krótkim stażem zawodowym. Wynajmowali oni mieszkania w centrum miasta w domach bogatych darłowskich obywateli-mieszczan³⁷; następnie, najczęściej po zaledwie kilku latach, raczej nie decydując się na założenie rodziny – wyjeżdżali bezpowrotnie z tego małego pomorskiego miasta. Można jednak wykazać, iż zdarzali się lekarze, którzy zwiążali swój zawód z Darłowem i wiedli w nim życie rodzinne przez długie lata na przełomie XIX i XX wieku.

Np. w Koszalinie (1834 r.): dwóch lekarzy i trzech chirurgów. Tamże: Colberg, den 10. Febr. 1835.

³⁰ Tabellen und amtliche Nachrichten über den Preussischen Staat für das Jahr 1849, Bd. II, Berlin 1851, s. 591; Jahrbuch der Provinz Pommern für das Jahr 1855, Stettin 1858, s. 215-216.

³¹ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2604, vol. 2 (bf.): Sanitäts-Anstalten im Kreise Schlawe für das Jahr 1858; ... für das Jahr 1861.

³² Tamże.

³³ Sch. K. 1860, s. 182.

³⁴ Sch. K. 1864, s. 176.

³⁵ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2604, vol. 2 (bf.): Tabelle der Sanitäts-Anstalten und des Sanitäts-Personals am Ende des Jahres 1864; ... am Ende des Jahres 1867. W Słupsku np. w 1864 r. 10 lekarzy cywilnych z pełnymi uprawnieniami, 3 wojskowych, chirurg, 5 felczerów (asystentów). Tamże.

³⁶ Sch. K. 1876, s. 315.

³⁷ Przy ówczesnej Langestrassę i Rynku. Przykładowo w domach: introligatora (Doberstein – 1864 i 1862 r.); kapitana statku (August Beyer – 1887 r.); wdowy po kupcu (E. Dallmann – 1892 r.); właściciela piekarni (Wienandt – 1899 r.). Sch. K. 1864, nr 17, s. 176; tamże 1872, nr 82, s. 496; tamże 1887, nr 79, s. 378; tamże 1892, nr 110, s. 565; tamże 1899, nr 90, s. 430.

Sytuacja w opiece zdrowotnej nad mieszkańcami miasta poprawiła się w połowie lat osiemdziesiątych XIX wieku. Mieszkało wówczas w Darłowie 5 lekarzy (w tym jeden w zakładzie psychiatrycznym)³⁸. W 1887 r. wybrał Darłowo na miejsce swojej praktyki dr medycyny Karl Röhrich. Po dziesięciu latach znajdował się on jednak w rejestrze służby zdrowia Sławna. To bodaj najdłużej pracujący lekarz w powiecie sławieńskim; mieszkał w Sławnie jeszcze w 1914 r. (zajmując także stanowisko radcy sanitarnego)³⁹. Wieloletnią praktyką lekarską w Darłowie w końcu XIX i na początku XX wieku wyróżnili się dr Franz Hellweger (ujmowany w spisach w 1897 i 1914 r.) i dr Oskar Vollradt (od 1899 r., pracujący tu w 1914 i 1919 r.)⁴⁰. W 1897 r. mamy odnotowanych w Darłowie tylko trzech lekarzy medycyny. Tyle samo z tego miasta wymienia się na liście członków Pomorskiej Izby Lekarskiej w miesiąc po wybuchu I wojny światowej – 2 IX 1914 r. (w Sławnie 5 lekarzy)⁴¹.

Współczynnik uśrednionej liczby potencjalnych pacjentów przypadających na jednego lekarza kształtował się w Darłowie najczęściej bardziej niekorzystnie niż w Sławnie przez cały wiek XIX, z wyjątkiem dwóch okresów. W pierwszej połowie tamtego stulecia, wskutek wysokiego przyrostu naturalnego, wskaźniki pogarszały się w obu miastach. W 1829 r. jeden lekarz przypadał w Sławnie na 1350 mieszkańców, w Darłowie na ok. 1650; w 1849 r. w Sławnie na 2 tys. mieszkańców, w Darłowie na 2,2-2,3 tys.; w 1861 r. w Darłowie na 850 mieszkańców (wliczając lekarza z zakładu psychiatrycznego), w Sławnie na 1,1 tys. (wliczając lekarza wojskowego); w 1885 r. w Darłowie na 1,1 tys., w Sławnie na 1,4 tys.; w 1897 r. w Sławnie na ponad 1,4 tys., w Darłowie na 1,9 tys.; w 1914 r. w Sławnie ok. 1350, w Darłowie ponad 2 tys.⁴².

Specjalistyczne oraz formalne uprawnienia lekarzy pracujących w Darłowie nie odbiegały, w znaczeniu tytułatury, od powszechnie występujących. W pierwszej połowie XIX wieku (uogólniając) wymieniano odrębnie lekarza – cywilnego bądź wojskowego – posiadającego pełne uprawnienia medyczne, pozwalające na prowadzenie samodzielnej praktyki zawodowej, i osobno lekarza chirurga (po zaliczeniu odpowiedniego stażu praktycznego, 1. lub 2. klasy). Takie rozróżnienie trwało przynajmniej do końca lata sześćdziesiątych XIX wieku⁴³. Posiadamy też informacje wskazujące na dodatkowe umiejętności lekarzy bądź chirurgów. Z reguły, niemal do końca tamtego stulecia, wykonywali oni też czynności położnika. Tak było już np. w przypadku sławieńskiego chirurga powiatowego w 1846 i 1847 r. Ludwika

³⁸ Vierter Generalbericht über das Sanitäts- und Medizinal-Wesen im Regierungsbezirk Köslin, Kolberg 1887, s. XII-XIII.

³⁹ Sch. K. 1887, s. 378; Beilage zum Schlawer Kreisblatt, nr 46 für 1897; AP Szcz., NPPP, nr 2275: Verzeichnis der zur Ärztekammer für die Provinz Pommern wahlberechtigten Ärzte für des Jahr 1914.

⁴⁰ Beilage zum Schlawer Kreisblatt...; Sch. K. 1899, nr 90, s. 430; AP Szcz., NPPP, nr 2275: Verzeichnis der zur Ärztekammer... Dr O. Vollradt w 1919 r. jako radca sanitarny. AP Szcz., WPS, nr 31: Nachweisung..., s. 6.

⁴¹ Beilage zum Schlawer Kreisblatt...; AP Szcz., NPPP, nr 2275: Verzeichnis der zur Ärztekammer...

⁴² Obliczenia własne na podstawie źródeł wyszczególnionych w przypisach 29, 30, 31, 35. Np. w Polanowie w 1914 r. dwóch lekarzy.

⁴³ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2602, passim (lata 1829-1833); tamże, nr 2604, vol. 2, passim (lata 1858-1867).

Bauera⁴⁴. Inni lekarze medycyny pracujący w Darłowie od lat siedemdziesiątych, również tytułarni doktorzy medycyny, zaznaczali – przynajmniej przez dwie kolejne dekady – że mają także uprawnienia chirurga i położnika (*practische Arzt, Wundarzt und Geburtshelfer*)⁴⁵.

Postępy w naukach medycznych wymusiły sukcesywne zmiany w procesie kształcenia lekarzy, co przejawiało się w przedłużeniu studiów i ich ukierunkowaniu na określoną specjalizację. Mniej więcej od początku ostatniego dziesięciolecia XIX wieku przybywający do Darłowa doktorzy medycyny z zamiarem podjęcia stałej praktyki zawodowej nie mieli już dodatkowych uprawnień chirurga i położnika⁴⁶; ewentualnie – mając specjalistyczne przygotowanie – jeden z nich (od końca XIX w.) piastował funkcję miejskiego radcy sanitarnego⁴⁷ (w Sławnie z tytułem powiatowego radcy sanitarnego).

Wyspecjalizowani lekarze-dentyści należeli do rzadkości w małych miastach prowincji pomorskiej; nadto zakładali tu swoje gabinety znacznie później niż w dużych ośrodkach tego regionu. Zdarzały się wyjątkowe, okazjonalne wręcz przypadki udzielania fachowych porad bądź wykonywania zabiegów stomatologicznych dopiero od ok. połowy XIX wieku. Wspomniany chirurg powiatowy L. Bauer określał się oficjalnie także jako lekarz-dentysta. To on pierwszy – docierając co jakiś czas i do Darłowa – stosował w zabiegach (1846-1847 r.) pewien rodzaj spoiwa do plombowania (*Zahnkitt*), a do uśmierzania bólu tynkturę⁴⁸ i specjalne pigułki, reklamował i sprzedawał kosmetyczny proszek do zębów oraz angielskie szczoteczki⁴⁹. Po wprowadzeniu się tego medyka najbliższy lekarz-dentysta praktykował tylko w Słupsku – w latach od 1858 do ok. 1866, a w Koszalinie pierwszy taki specjalista został odnotowany w 1867 roku⁵⁰. W Darłowie lekarz-dentysta otworzył prywatną praktykę w 1874 r., służąc przez wiele lat mieszkańcom całego powiatu. Raz w tygodniu wykonywał zabiegi w Sławnie, wynajmując pomieszczenie w hotelu. Według informacji z 1888 r. poza leczeniem i plombowaniem chorych zębów przeprowadzał on w swojej pracowni operacje stomatologiczne i wstawiał sztuczne uzębienie⁵¹. Pracujący od początku XX wieku w Darłowie kolejny lekarz-dentysta (Weber) zainicjował po I wojnie światowej otwarcie i prowadzenie kursu zawodowego dla pomocników stomatologicznych (*Schulzahnarzt*), finansowanego z budżetu miejskiego (*kommunale Mittel*)⁵².

⁴⁴ Sch. K. 1846, nr 2 i 40; 1847, nr 27. W 1848 r. L. Bauer mieszkał w Słupsku i dał się poznać jako pomorski liberalny działacz polityczny w okresie pruskiej Wiosny Ludów (1848-1849). Był w tamtym czasie dwukrotnie wybierany na posła do ogólnopruskiego sejmu.

⁴⁵ Por. Sch. K. 1872, s. 496 (dr Mampe); 1887, s. 378 (dr Röhrich).

⁴⁶ Tytułowali się tylko jako „practische Arzt”. Por. Sch. K. 1892, nr 110, s. 565 (dr Borchardt); 1899, nr 90, s. 430 (dr Vollradt).

⁴⁷ Kierownik szpitala dr O. Vollardt (1919 r.). AP Szcz., WPS, nr 31: Nachweisung..., s. 6.

⁴⁸ Tynktura – nalewka lecznicza na alkoholu lub eterze.

⁴⁹ Sch. K. 1846, nr 40; 1847, nr 27.

⁵⁰ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2604, vol. 2 (passim).

⁵¹ Sch. K. 1888, s. 583.

⁵² AP Szcz., WPS, nr 31: Nachweisung..., s. 4 (1919 r.).

W strukturze zatrudnienia oficjalnie funkcjonującego personelu pomocniczej służby zdrowia istotne znaczenie miały koncesjonowane akuszerki (*der geprüften Hebammen*). Ich liczba w Darłowie nie była wystarczająca, bowiem przez wiele dziesiątków lat XIX wieku utrzymywała się na tym samym poziomie, podczas gdy liczba ludności miasta znacznie wzrosła – np. w latach 1812-1867 o ok. 75%⁵³.

W 1829 r. w Darłowie mieszkały 4 akuszerki (w Sławnie 3), w latach 1830 i 1832 – 3 (na ok. 1700 kobiet), w 1833 r. – 4 (także w Sławnie). Między 1858 a 1864 rokiem w Darłowie nadal odnotowywano tylko 3 akuszerki (w Sławnie 4 lub 5), w 1867 r. – 4 (w Sławnie 6)⁵⁴. W latach sześćdziesiątych XIX wieku mieszkało w Darłowie ok. 2700-2800 kobiet.

3. Zakład zamknięty dla osób psychicznie i fizycznie ułomnych

Od dość wczesnych lat po wojnach napoleońskich kształtował się także na terenie prowincji pomorskiej nowy system opieki stałej lub okresowej nad ludźmi psychicznie chorymi i trwale upośledzonymi fizycznie. Adaptowano na takie cele odrębne zabudowania z inspiracji i pod nadzorem prowincjonalnej administracji państwowej, która też ustalała limity miejsc dla poszczególnych powiatów, określane najczęściej według ich udziału w pokrywaniu kosztów utrzymania danego obiektu opiekuńczo-leczniczego. Na przykład upośledzone dzieci i dorastającą młodzież (5-16 lat) można było umieszczać w specjalistycznym zakładzie w miejscowości Kukadło koło Chojny⁵⁵.

Jedyny na terenie rejencji koszalińskiej i szczecińskiej zamknięty zakład, gdzie opiekowano się dorosłymi ludźmi psychicznie chorymi, nadto ułomnymi fizycznie z powodu znacznego stopnia kalectwa, został umiejscowiony w Darłowie. Jego początki oraz etapy rozbudowy i przekształceń strukturalnych są w podstawowej historiografii miasta dość dowolnie opisane, z uproszczeniami; np. nie akcentuje się dwóch odmiennych okresów w XIX-wiecznych dziejach tej placówki. Część zaadaptowanych zabudowań folwarku Łąkie, rozparcelowanego (tak jak większość domeny darłowskiej), została już w 1826 r. przeznaczona na takie potrzeby⁵⁶ – powstał mały zakład opiekuńczy dla psychicznie chorych i przytułek dla kalek. Skarb państwa przekazał na rzecz tego zakładu 46 mórg (prawie 12 ha) ziemi uprawnej, łąk i ogród⁵⁷. Stało się tak w 1841 r. Z dniem 1 kwietnia placówka uzyskała oficjal-

⁵³ Wskaźnik wzrostu zaludnienia w Darłowie w XIX w. należał i tak do jednych z najniższych wśród 23 miast rejencji koszalińskiej.

⁵⁴ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2602 (passim); tamże nr 2604, vol. 2 (passim). Np. w Słupsku w 1858 r. – 11, w 1864 i 1867 r. – 12.

⁵⁵ Sch. K. 1864, nr 13. Oplata miesięczna wynosiła (lata sześćdziesiąte XIX wieku) 10 talarów. Tamże pisownia – Kückemühle. Według S. Rosponda (*Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej, cz. II: niemiecko-polska*, Wrocław 1951, s. 582) – Kuckuks Mühle.

⁵⁶ Bericht über die Verwaltung und den Stand des Medizinal- und Veterinärwesens des Regierungsbezirks Cöslin für das Jahr 1873, Cöslin 1875, s. 65.

⁵⁷ K. Rosenow, *Die Feldmark von Rügenwalde*, Rügenwalde 1932, s. 9.

nie status zakładu dla umysłowo chorych (*Irrenanstalt*), obiektu nadzorowanego przez samorządową administrację prowincji (*Kommunalständen*)⁵⁸. Można było wówczas przyjąć jednorazowo ok. 60 pacjentów wykazujących wyraźne anomalie psychiczne oraz kalek. Był to pierwszy na terenie rejencji koszalińskiej (*Ostpommern*) tego rodzaju zakład specjalistyczny; drugi w prowincji pomorskiej po placówce w Greifswaldzie, otworzonej w 1834 roku⁵⁹. Do końca lat pięćdziesiątych XIX wieku zakład nie uzyskał jeszcze rangi rzeczywistej placówki leczniczej, chociaż w tym czasie został powiększony. Był wciąż określany jako ochronka (*Bewahranstalt*) dla psychicznie chorych i kalek⁶⁰ bądź jeszcze z zaakcentowaniem podległości formalnoprawnej – jako zakład pod nadzorem państwowych władz prowincjonalnych, w dodatku nadal o charakterze stanowym (*ständisch*)⁶¹, co mogło oznaczać, że przyjmowano tu wyłącznie lub przede wszystkim upośledzonych ludzi z bogatych rodzin ziemiańskich i mieszczańskich (?).

W 1848 r. za państwowe środki kupiono dom mieszkalny należący dawniej do kaznodziei (pastora) zlikwidowanej w 1805 r. parafii zamkowej. Budynek ten w 1810 r. został właściwie na nowo zbudowany przez naczelnego zarządcę domeny darłowskiej. Obiekt przejęli następnie w dzierżawę dwaj bogaci obywatele miejscy, czyniąc zeń siedzibę miejscowej loży masonskiej (*Loge*). Po adaptacji w budynku zostały wydzielone mieszkania dla służby administracyjnej i opiekuńczej zakładu⁶².

Wzrastające potrzeby – wynikające z coraz sprawniejszej publicznej opieki zdrowotnej, także w stosunku do ludzi z wyraźnymi ułomnościami psychicznymi – decydowały o stopniowym rozszerzaniu bazy lokalowej i jej unowocześnianiu, bowiem stare budynki ulegały szybkiej dewastacji. Wprowadzano nowe metody opiekuńczo-ochronne oraz medyczne w tej darłowskiej lecznicy i zakładzie odosobnienia, który z wolna nabywał cech specjalistycznego szpitala⁶³. Także w 1848 r. zakład zyskał za państwowe pieniądze dodatkowy budynek, co umożliwiło przyjmowanie jednorazowo ok. 80 pacjentów. Niezbędna okazała się dalsza modernizacja, zakup nowego wyposażenia i umeblowania. Wydział spraw wewnętrznych urzędu rejencyjnego w Koszalinie ogłosił w marcu 1856 r. przetarg na prace budowlane i adaptacyjne⁶⁴; zakończono je wiosną 1858 r. Wówczas też placówkę zaopatrzone

⁵⁸ Von Zitzewitz, *Die Tätigkeit der Provinzialverwaltung*, [w:] *Hinterpommern. Wirtschafts- und Kulturaufgaben eines Grenzbezirks*, hrg. C. Cronau, Stettin 1929, s. 19.

⁵⁹ Tamże, s. 19; K. Rosenow, *Das Stadtbild...*, s. 36; C.-H. Rosenow, *Chronik...*, s. 102; 1. Beiblatt der Stettiner Neuesten Nachrichten 1905, nr 70 z 23 III.

⁶⁰ K. Rosenow, *Das Stadtbild...*; C.-H. Rosenow, *Chronik...*

⁶¹ C. F. W. Dieterici, *Handbuch der Statistik des preussischen Staats*, Berlin 1861, s. 150; V. Hoyer, *Territorial-Geschichte und statistische Beschreibung des Cösliner Regierungsbezirks*, Cöslin 1868, s. 131; AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2603 (stara sygnatura): Cöslin, den 9 V 1859, f. 19 (Anstalt mit Corporations-Rechten).

⁶² K. Rosenow, *Das Stadtbild...*, s. 36; C.-H. Rosenow, *Das Herzogschloss zu Rügenwalde*, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. 2: *Die Städte und Landgemeinden*, hrg. M. Vollack, Husum 1989, s. 707.

⁶³ C.-H. Rosenow, *Das Herzogschloss zu Rügenwalde...*, s. 701.

⁶⁴ Sch. K. 1856, nr 13.

w różnorodny sprzęt, poprawiając tym samym warunki sanitarne i ogólny standard życia ludzi w nim przebywających⁶⁵. Nastąpiło wówczas przekształcenie ośrodka opieki nad umysłowo chorymi, a jednocześnie ochronki dla kalek w zakład leczniczy dla umysłowo i psychicznie chorych, dysponujący 120 miejscami⁶⁶. Z różnych zapisów należy wnosić, że z czasem pacjentami były jedynie osoby z różnych stron dwóch rejencji prowincji pomorskiej – koszalińskiej i szczecińskiej⁶⁷, uznawane za psychicznie chore, co właśnie znalazło swoje odzwierciedlenie zarówno w przyjętej już na stałe – od początku lat sześćdziesiątych XIX wieku – oficjalnej nazwie skróconej – zakład dla psychicznie (umysłowo) chorych (*Irren-Anstalt* albo *Irrenhaus*) lub – najczęściej – prowincjonalny zakład dla psychicznie chorych⁶⁸.

Kierownictwo placówki starego profilu i przeznaczenia spoczywało (pod nominalnym zwierzchnictwem rejencji) w rękach tzw. dozoru (*Inspektion*)⁶⁹, zaś od 1858 r. pojawiła się dyrekcja⁷⁰ lub z nazwiska wymieniany dyrektor. W 1860 r. funkcję taką piastował lekarz po pełnych studiach medycznych (dr Franz), z tytułem radcy sanitarnego⁷¹.

W latach sześćdziesiątych-siedemdziesiątych XIX wieku przyjmowano pacjentów (z reguły) na okres nie dłuższy niż 6 miesięcy⁷² (zapewne było tak i później). Średni koszt opieki, utrzymania i administrowania, przypadający na jednego pensjonariusza, wynosił wówczas 104 talary rocznie⁷³.

Liczba osób poddawanych kuracji psychiatrycznej wzrastała (choć nierównomiernie) i nie zawsze wszystkie miejsca w zakładzie były wykorzystywane. W 1858 r. leczono 108 osób, w latach 1861, 1864 i 1867 odpowiednio: 132, 121, 133⁷⁴. W 1871 r. można było przyjąć jednorazowo 124 pacjentów, w 1881 r. liczba łóżek wzrosła do 220. Znacznie większy szpital psychiatryczny o statusie placówki państwowej znajdował się od 1875 r. w Ückermunde (460 łóżek), mniejsze ponadto w Greifswaldzie i Stralsundzie⁷⁵, przeznaczone – przede wszystkim – dla psychicz-

⁶⁵ M.in. wstawiono łóżka z kutego żelaza, kupiono nowe stoły, krzesła, naczynia, sztućce, poduszki drelichowe, wypchane trawą morską oraz końskim włosiem, sienniki drelichowe, buty. Ogłoszenie o przetargu na dostawę i pełna lista zamówień w: Sch. K. 1858, s. 98-99.

⁶⁶ 1. Beiblatt der Stettiner Neuesten Nachrichten 1905, nr 70 z 23 III („Umwandlung in eine ausschliessliche Irren-Heilanstalt verbunden war”).

⁶⁷ Por. list gończy za zbiegłym 31-letnim pacjentem pochodzącym ze Stargardu Szczecińskiego. Sch. K. 1862, s. 311.

⁶⁸ Por. Sch. K. 1860, nr 17 i 42; 1862, s. 355; 1866, s. 114; 1884, s. 104; 1892, s. 219; 1897, s. 153; V. Hoyer, *Territorial-Geschichte...*, s. 131; Bericht über die Verwaltung..., s. 64.

⁶⁹ Por. Sch. K. 1856, s. 319; 1858, s. 99 i 339.

⁷⁰ Np. Sch. K. 1860, s. 130 i 294; 1862, s. 355; 1866, s. 144; 1884, s. 104; 1896, s. 140; 1897, s. 153.

⁷¹ Sch. K. 1860, s. 182.

⁷² Bericht über die Verwaltung..., s. 65.

⁷³ Tamże, s. 66. Było to ok. 1/3 talara dziennie, czyli – mniej więcej – 1 marka (po reformie finansowej 1873 r.), a zatem średnio o 100% drożej od dziennej opłaty za pobyt w darłowskim szpitalu miejskim.

⁷⁴ AP Kosz., Reg. K., Abt. I, nr 2603: Coeslin den 9. Mai 1859 (f. 19); tamże, nr 2604: Kranken-Heil-Anstalten... (za lata 1861, 1864, 1867); V. Hoyer, *Territorial-Geschichte...*, s. 131.

⁷⁵ V. Hoyer, *Territorial-Geschichte...*, s. 131; von Massenbach, *Das öffentliche Gesundheitswesen... im Jahre 1881*, s. 101; von Zitzewitz, *Die Tätigkeit...*, s. 20.

nie chorych i epileptyków z zaodrzańskiej części prowincji pomorskiej (w tym zapewne Szczecina).

Uwzględniając ustalone normy i racje ilościowe (zależne od zaplanowanej liczby pacjentów) oraz kalkulację budżetową, kierownictwo zakładu psychiatrycznego w Darłowie – pod nadzorem odpowiedniej komórki administracyjnej wydziału spraw wewnętrznych urzędu rejencyjnego w Koszalinie – ogłaszało oferty przetargowe na dostawę (stałą, hurtową) podstawowych produktów żywnościowych⁷⁶. Wymieniano najczęściej: pieczywo żytnie (chleb żołnierski – *Commisbrod*, razowy), także bułki, krupy, kaszę owsianą, jęczmienną, perłową i grykę, grysik pszenny, mąkę pszenną; ponadto (rzadziej) mięso wołowe, cielęce, wieprzowe oraz baranine⁷⁷. Kupowany był owies z przeznaczeniem na obrok⁷⁸. Największe ilościowo zamówienia dotyczyły dostaw ziemniaków – bezpośrednio po wykopkach, w mniejszym stopniu wiosną⁷⁹ – oraz na torf opałowy⁸⁰. Zastanawiające, że w pewnym okresie zakład kupował także piwo (w spisach ofertowych z lat pięćdziesiątych-sześćdziesiątych XIX wieku⁸¹). Posiadając własny areal gruntów uprawnych i ogród (być może i sad), nie zgłaszano zapotrzebowania na jarzyny i owoce⁸².

Formalnoprawne podporządkowanie darłowskiego zakładu psychiatrycznego władzom prowincjonalnym (rejencyjnym) nie było równoznaczne z jego wyłącznym bądź większościowym utrzymywaniem za środki z kasy państwowej. Główne źródło finansowania pochodziło ze składek wpłacanych przez poszczególne powiaty – według ustalonych (przez naczelne prezydium prowincji) zasad repartycji między gminy miejskie i wiejskie oraz obszary dworskie (*gemeinschaftliche Kosten*) dawnego „starego Pomorza” brandenbursko-pruskiego (*Altpommern*), obejmującego w XIX wieku rejencję koszalińską i szczecińską⁸³. Z czasem zrjonalizowano i usprawniono system dotacji na takowe cele, zobowiązując władze państwowe i samorządowe szczebla powiatowego do uwzględniania w każdym rocznym budżecie konkretnych kwot zapomogowych. Nie chodziło tylko o zakład psychiatryczny w Darłowie. Z powiatu sławieńskiego przekazywane były zryczałtowane kwoty na utrzymanie

⁷⁶ Niekiedy dwa razy w roku: kwiecień, październik-listopad.

⁷⁷ Sch. K. 1856, s. 319; 1858, s. 339; 1860, s. 294; 1862, s. 355; 1866, s. 114; 1884, s. 104; 1893, s. 256; 1896, s. 140.

⁷⁸ Wiosną 1884 r. – 2,5 tony. Sch. K. 1884, s. 104.

⁷⁹ Np. jesienią 1864 r. oferta opiewała na 650 szafli ziemniaków (= ok. 350 q). Sch. K. 1864, s. 337. Wiosenne przetargi na dostawę ziemniaków były na poziomie 200-250 cetnarów (= 100-125q). Tamże 1866, s. 114; 1892, s. 219; 1894, s. 153; 1897, s. 153. Przeliczniki wg: I. Ihnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, 1, Warszawa 1967, s. 46-47, 54 (tab. 38 i 53).

⁸⁰ Na sezon grzewczy 1860-1861 przewidziano zakup 500 tys. brykietów torfowych. Sch. K. 1860, s. 130.

⁸¹ Por. Sch. K. 1856, s. 319; 1860, s. 294; 1862, s. 355.

⁸² Ogród należący do zakładu psychiatrycznego to areal, na którym dawniej znajdował się książezy zwierzyniec, wykorzystywany następnie jako ogród w posiadłości domenalnego folwarku zamkowego Łąkie. K. Rosenow, *Das Stadtbild...*, s. 36; C.-H. Rosenow, *Das Herzogschloss zu Rügenwalde...*, s. 707.

⁸³ Bericht über die Verwaltung..., s. 64. Por. za 1850 r. na przykładzie obciążeń dla pow. miastecckiego. Rummelsburger Kreisblatt 1850, nr 15.

takich szpitali we wspomnianych dwóch zaodrzańskich miastach prowincji pomorskiej⁸⁴. I tam także trafiali w końcu XIX wieku pacjenci z powiatu sławieńskiego, którym nie można było pomóc w Darłowie (np. epileptykom). Ich liczba wzrastała, a w budżecie rezerwowano stale odrębne kwoty na tego typu leczenie. W roku budżetowym 1897/98 w zakładach dla psychicznie chorych na terenie prowincji pomorskiej przebywało 33 pacjentów z powiatu sławieńskiego, w rok później 40. Kwota rocznego dofinansowania przez powiat na hospitalizację psychicznie chorych i epileptyków wrosła np. z 8250 do 19,5 tys. marek między latami 1897/98 i 1908⁸⁵.

W 1887 r. rozpoczęto w Lęborku budowę dużego szpitala dla psychicznie i nerwowo chorych; w założeniu miano w nim przyjmować 300 pacjentów. Jego otwarcie nastąpiło w czerwcu 1889 r. W tym znacznie większym niż planowano nowoczesnym szpitalu znalazło się 600 łóżek, z czasem ich liczba wzrosła do 800⁸⁶. Władze państwowe zdecydowały w 1899 r. o likwidacji przestarzałego zakładu psychiatrycznego w Darłowie i przeniesieniu chorych do Lęborka i innych wymienionych, nowocześniejszych placówek takiego specjalistycznego leczenia w prowincji pomorskiej. Wiosną 1900 r. zakład darłowski, liczący 75 lat, został definitywnie zlikwidowany⁸⁷. Rada miejska i magistrat Darłowa już rok wcześniej kupiły za 90 tys. marek niemal opustoszałe budynki przyszpitalne oraz ziemię należącą do zespołu opieki nad psychicznie chorymi, przeznaczając je na inne aktualne potrzeby miejskiej służby zdrowia oraz szkolnictwa podstawowego. Dom administracji z mieszkaniami służbowymi przeszedł wówczas w ręce prywatne⁸⁸.

* * *

W tej formule i jakości zakresu rzeczowego przedłożony tekst – każdy ze szkiców – jest wstępną próbą kumulacji niebawie rozproszonego materiału faktograficznego. Jego wartość poznawcza dla historii przemian w życiu mieszkańców XIX-wiecznego Darłowa wydaje się jednak duża, a to uzasadnia, aby już na tym etapie badań przekazać do obiegu naukowego takie właśnie dowody zabiegów heurystycznych. Są one na pewno, w sensie konkretnej materii poznawczej – wobec wspomnianych na wstępie zaniedbań historiografii pomorskiej w zakresie tu nas interesującym – tylko tworzywem wiedzy przyczynkarskiej. W przewadze jest to jednak nieznaną dotąd wiedza o przebiegu, kierunkach zmian jakościowych (ludzkich, metodycznych) oraz przeobrażeniach materialnych w sferze kultury zdrowia, profilaktyki czy opieki medycznej na przykładzie małego miasta w jednym z najbardziej zacofanych – pod względem ogólnocywilizacyjnym – regionów państwa pruskiego.

⁸⁴ Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Köslin 1878, nr 25, s. 128.

⁸⁵ Sch. K. 1897, nr 35; tamże (Extra-Blatt) 1898, nr 32; tamże, Beilage zum Nr. 28 für 1908.

⁸⁶ 1. Beiblatt der Stettiner Neuesten Nachrichten 1905, nr 70 z 23 III; von Zitzewitz, *Die Tätigkeit...*, s. 20.

⁸⁷ 1. Beiblatt der Stettiner Neuesten Nachrichten 1905, nr 70 z 23 III.

⁸⁸ K. Rosenow, *Das Stadtbild...*, s. 36; tenże, *Die Feldmark...*, s. 9; C.-H. Rosenow, *Das Herzogschloss zu Rügenwalde...*, s. 707; tenże, *Chronik...*, s. 102.